

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN : 2564 - 7903 • Yıl / Year : 2023 • Sonbahar / Fall • Sayı / Issue : 12

TRAKYA
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Journal of Islamic Studies

Yıl / Year: 2023 – Sonbahar / Fall – Sayı / Issue: 12

ISSN: 2564-7903

Dergimizin Tarandığı Veritabanı ve İndeksler:

RUMELİ İslâm Araştırmaları Dergisi | Journal of Islamic Studies

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

Kapsam | Scope: Dinî Araştırmalar, İslam Araştırmaları, Balkan Araştırmaları / Religious Studies, Islamic Studies, Balkan Studies

Periyot | Period: Yılda 2 Sayı (30 Nisan & 31 Ekim) / Biannual (30 April & 31 October)

Yayın Dili | Language Publication: Türkçe & İngilizce & Arapça & Arnavutça & Boşnakça / Turkish & English & Arabic & Albanian & Bosnian

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi Uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.
Rumeli Journal of Islamic Studies is a international peer-reviewed academic journal.

Yayıncı / Publisher

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO Sarayıçı Yerleşkesi Edirne, TÜRKİYE

Amblem ve Kapak Tasarımı | Emblem and Cover Design

Dr. Ömer Kasım Kahya

Grafik Tasarım ve Mizanpaj | Graphic Design and Layout

Dr. Mücahit Karakaş

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, Creative Commons Atıf 4.0 International License (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Rumeli Journal of Islamic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC). Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların tüm içerik sorumluluğu yazarlarına aittir.

All the responsibility for the content of the papers published in Rumeli Journal of Islamic Studies belongs to the authors.

İletişim | Communication

Dr. Fatih Şabani

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Balkan Yerleşkesi 22030 Edirne- TÜRKİYE

Tel: 0 284 235 68 99 Fax: 0 284 235 08 87

rumelislam@trakya.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/rumeli>

<https://rumeli.trakya.edu.tr/>

RUMELİ
İslâm Araştırmaları Dergisi
Journal of Islamic Studies
مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

SAHİBİ | OWNER

Trakya Üniversiteler Birliği İlahiyat Fakülteleri Adına
Prof. Dr. Ali Öztürk
Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

EDİTÖR | EDITOR IN CHIEF

Dr. İtir Rruğa
rrugailir@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YARDIMCI EDİTÖRLER | CO-EDITORS

Dr. Halil İbrahim Kaygisiz
hibrahimkaygisiz@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Feim Gashi
feimgashi@klu.edu.tr / Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Yakup Bıyıkoğlu
ybiyikoglu@nku.edu.tr / Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | RESPONSIBLE MANAGER

Dr. Nurullah Koltas
nurullahkoltas@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

REDAKSİYON / REDACTION

Dr. Mustafa BarıŐ
mustafabaris@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Enes Eryılmaz
enes.eryilmaz@klu.edu.tr / Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Zehra Gözütok Tamdoğan
ztamdogan@klu.edu.tr / Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Basım Tarihi / Printing Date

Ekim / October - 2023

<https://rumeli.trakya.edu.tr/> <https://dergipark.org.tr/rumeli>

rumelislam@trakya.edu.tr [rumeliislam@rumeliislam](https://twitter.com/rumeliislam)

Araştırma Makaleleri / Articles

SOSYO-PSİKOLOJİK VE DİNİ AÇIDAN NEFRET DUYGUSU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Geliş Tarihi: 6 Mart 2023

Kabul Tarihi: 23 Haziran 2023

Esra İRK*

Öz

Bu araştırmada, ilgili literatür çerçevesinde, sosyo-psikolojik ve dinî açıdan nefret duygusu üzerine bir değerlendirilme yapılmıştır. Bu sayede konuyla ilgili yerli alan yazındaki teorik boşluğun giderilmesi hedeflenmiştir. Zira öfke, tikslenme, şiddet gibi duygularla nitelendirilen nefret duygusu, nesneye karşı yoğun bir hoşnutsuzluğu ihtiva etmekte ve nesneyi olumsuzlamaya veya ona zarar vermeye yönelik saldırgan nitelik taşıyan davranış kalıplarına yol açmaktadır. Yıkıcı doğası nedeniyle psikolojik, sosyal ve dinî hayatın bütünlüğüne yönelik tahrip edici bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla nefret duygusunu doğru okumak ve anlamak oldukça önem arz etmektedir. Buradan hareketle bu makalede psikolojik ve dinî perspektiften nefretin kavramsal yapısı incelenmiş, nefretin diğer duygularla olan ilişkisi farklılaşan ve kesişen yönleriyle ele alınmış ve nefrete yol ačan durumlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca nefretin, ruh sağlığı üzerindeki etkileri ve nefretle bařa çıkma yolları hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, İslam Düşüncesi, Nefret, Ruh Sağlığı, Başa Çıkma Stratejileri

EVALUATION OF THE FEELING OF HATRED FROM SOCIO-PSYCHOLOGICAL AND RELIGIOUS PERSPECTIVE

Abstract:

In this study within the framework of the relevant literature, the feeling of hatred is evaluated from socio-psychological and religious perspective. We aimed at to eliminate the theoretical gap in the domestic literature on the subject. In fact, the feeling of hatred, which arises due to individual experiences, past experiences, cognitive conflicts, plays a destructive role towards the integrity of psychological, social and religious life. Therefore, it is very important to analyze the feeling of hatred correctly. Accordingly, in this study, the conceptual structure of hatred is analyzed from a psychological and religious perspective. Besides the relationship of hatred with other emotions is discussed with its differing and intersecting aspects, and the situations that led to hatred is explored. In addition, information about the effects of hatred on mental health and ways of coping strategies with hatred is given.

Keywords: Psychology of Religion, Islamic Thought, Hate, Mental Health, Coping Strategies

Giriş

Gündelik yaşantıda çeşitli uyaranlara karşı yansıtığımız içsel tepkiler olan duygular, davranışları etkilemekte ve yönlendirmektedir. Bununla birlikte çoğu zaman güçlü ve ivmesi yüksek bir dinamizm sağlayan duygular, çeşitli sıkıntılara da yol açabilmektedir. Bazı olaylar ve durumlar karşısında birey, gerçek duyguyu hissetme, duygunun yoğunluğunu ayarlama veya duygunun dışavurumu noktasında problem yaşamaktadır.¹ Bu da duyguların zihnî, hissî

* Dr. Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Psikolojisi Bilim Dalı, eirk@pau.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0002-0607-9210, **DOI:** 10.53336/rumeli.1260822.

İntihal: Bu makale “iThenticate” intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Atıf / Citation: İrk, Esra, “Sosyo-Psikolojik Ve Dinî Açıdan Nefret Duygusu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* / 12 (Ekim 2023): 93-113.

Copyright © CC BY-NC 4.0.

¹ Paul Ekman, “How Emotions Might Work”, *The Nature of Emotion: Fundamental Questions*, ed. Andrew S. Fox vd. (New York: Oxford University Press, 2018), xxvii.

ve davranışsal gelişime sağladığı katkıyı görece azaltmaktadır. Zira duygular bastırıldığında veya fazla yoğun olduğunda işlevsel gerçekliğini kaybetmekte ve iç dengeyi bozmaktadır. Fazla bastırılan duygular donukluk ve uzaklık oluştururken, kontrolden çıkan duygular ise aşırı, sürekli ve hastalıklı bir hale gelmektedir.² Nefret de doğası itibarıyla “yoğun” bir duygu olduğu için zarar verici olabilmekte, daha ileri boyutlarda patolojik bir hale bürünebilmekte ve klinik bir tedaviyi gerektirebilmektedir.³ Buna rağmen psikoloji literatürü incelendiğinde, nefret konusunu ele alan teorilerin oldukça az olduğu görülmektedir. Bu duygunun rahatsız edici ve karamsar doğası, duygusal açıdan düşük düzeyde tatmin etmesi, gizlenmesi ve inkâr edilmesi gibi nedenler, nefret duygusuna dair çalışmaların sayısını etkilemektedir.⁴

Nefrete ilişkin çeşitli imgeler, yıkıcılığa işaret eden ve nesneyi hedef alan, çeşitli söz veya eylemlerdir. Çünkü nefret, kişinin analitik düşünme yeteneğini zayıflatmakta, olumlu interaktif bir iletişime çoğu zaman imkân tanımamaktadır. Duygusal ve psikolojik gerilimler tahripkâr bir öfke eşliğinde nefreti tetiklemekte ve bireyin hem kendisiyle hem de diğerleriyle uyum ve ahenk içinde yaşamasını engellemektedir. Dolayısıyla nefret, bireyin ruhsal dünyasını olumsuz etkilemekle birlikte kişiler arası ilişkileri de büyük ölçüde bozmakta ve toplumsal düzeni tehdit etmektedir.

Tüm bunlardan hareketle nefretin yapısını ve diğer duygularla irtibatını incelemek ve nefretin dinamiklerini sebep-sonuç ilişkisi içinde ortaya koymak, kişinin bireysel, sosyal ve dinî yaşantısına olan uzantılarını görmek açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışma nefreti ve nefretle ilişkili duyguları incelemekte ve bu duygular arasındaki ayırım ve kesişim kümelerine dikkat çekmektedir. Ayrıca nefret kaynaklı olumlu veya olumsuz tutum ve davranışları ortaya koyarak nefretin kişinin ruhsal ve dinî hayatına yıkıcı etkilerini göstermeyi amaçlamaktadır. Bunun yanında nefretin nedenlerini ve nefretle başa çıkma yollarını açıklamayı hedeflemektedir.

1. Nefret ve Nefretle İlişkili Duygular

1.1. Nefret Duygusu

Nefretin ne anlama geldiğine dair öne sürülen tanımlar incelendiğinde, çoğu araştırmacı nefretin bir duygu olduğu konusunda hemfikir olsa da onların nefretin kesin doğasına ilişkin görüşleri çeşitli ve bazen de çelişkilidir.⁵ Nefret, en yalın anlamıyla, “kökleşmiş/derin şiddetli bir duygusal hoşnutsuzluk”⁶ olarak tanımlanabilir. Izard⁷ nefreti öfke, tikslenme ve hor görme duygularının bir bileşimi olarak ele alırken, Alpern-Rosen⁸ genellikle korku, öfke ile zarar görme ihtimalinden kaynaklanan yoğun bir iğrenme ve düşmanlık hali olarak ifade eder. Psikanalitik açıdan Freud, nefreti bir içgüdü, nahoş olamı dış

² Daniel Goleman, *Duygusal Zekâ*, çev. Banu S. Yüksel (İstanbul: Varlık Yayınları, 2022), 89.

³ Jerrold L. Shapiro, “We Hate What We Fear: Interpersonal Hate from a Clinical Perspective”, *The Psychology of Love and Hate in Intimate Relationships*, ed. Katherine Aumer (Switzerland: Springer International Publishing AG, 2016), 170.

⁴ Robert J. Sternberg - Karin Sternberg, *The Nature of Hate* (New York: Cambridge University Press, 2008), 18-19.

⁵ John K. Rempel -Christopher T. Burris, “Let me Count the Ways: An Integrative Theory of Love and Hate”, *Personal Relationships* 12/2 (Haziran 2005), 300.

⁶ Smrithi Chabra vd., “The Emotional and Psychological Aspects of Hate and Enmity”, *Journal of Evolution of Medical and Dental Sciences* 3/49 (Ekim 2014), 11715.

⁷ Carroll E. Izard, *Human Emotions* (NY: Plenum Press, 1977), 97.

⁸ Michele Alpern-Marvin Rosen, *Overcoming Feelings of Hatred (Focus on Family Matters)* (Chelsea House Pub, 2003), 61.

dünyaya atmak için doğuştan gelen bir arzu olarak nitelemektedir.⁹ Freud'un içgüdü kuramına göre, karşıt sevgi ve nefret duyguları iki karşıt içgüdüden, Eros ve Thanatos'tan gelir. Eros pozitif his ve duyguları, Thanatos ise olumsuz ve yıkıcı duyguları ihtiva eder. Bu iki içgüdü, güçlü ve karşıt olan sevgi ve nefret duygularını tetikleyerek farklı davranış biçimlerine yol açar.¹⁰ Suttie¹¹ ise Freud'un aksine nefreti, birincil (primal) bağımsız bir içgüdü olarak değil, ayrılma anksiyetesinin gelişmesi ya da yoğunlaşmasının bir tezahürü olarak görmektedir.

Nefret bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlere sahip bir duygudur.¹² Bilişsel öğeler genel olarak olumsuz bir bakış açısı, değersizleştirme ve bir tehdit algısından oluşurken, duygusal bileşenler daha çok hoşlanmama, korku, öfke ve düşmanlık duygularından meydana gelmektedir.¹³ Nefrete ilişkin tanımlar incelendiğinde nefretin, diğerine yönelik olarak yoğun düzeyde hissedilen negatif duyguların varlığı ile yıkıcı arzu ve eylemlerin temelini oluşturan yok etme içgüdüleriyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu duygu, nesneye karşı oldukça olumsuz bir algı ve değerlendirmeyi ihtiva etmektedir. Ancak nefret, çok yönlü yapısı ve bazı duygularla yakından ilişkisi nedeniyle sınırları belli, net ve keskin çizgilerle ayrılmış bir duygu değildir. Bu da nefrete dair yeterli düzeyde açıklayıcı bir çerçeve ortaya koymayı nispeten zorlaştırmaktadır.

Nefret, bazı olaylar karşısında anlık olarak ortaya çıkan duygusal bir tepki olsa da genellikle uzun süreli bir duygu hali olarak tasvir edilir.¹⁴ Hatta bu duygu, uzun yıllar boyunca sürebilir, gelişebilir ve gelecek nesillere aktarılabilir.¹⁵ Başka bir anlatımla diğer birçok duygu gibi, nefret de insanların hem kültürel ve sosyal gerçekliklerinden hem de biyolojik ve evrimsel miraslarından etkilenir.¹⁶ Nefrette nesne, temelde kötü bir kişi olarak kabul edilir; değersiz, ahlaksız, tehlikeli vb. olarak görülür.¹⁷ Ancak bu duygu, diğer kişinin belirli bir eyleminden kaynaklanmaktan ziyade onun karakteri olduğuna inanılan şeylerden kaynaklanır. Öyle ki nefret edilen kişi, halihazırda veya yakın geçmişte bireye herhangi bir zarar vermemiş olsa bile, olumsuz karakteri nedeniyle zarar verebileceği düşüncesi mevcuttur. Aslında bu olumsuz değerlendirme, nefret edilen kişinin her yönünün olumsuz olarak değerlendirildiği anlamına gelmemektedir. Daha ziyade olumsuz yönlerin baskınlığını ve buna mukabil diğer özelliklerin daha önemsiz hale gelmesini ifade etmektedir.¹⁸ Nitekim

⁹ John A. Ballard – Alicia J. McDowell, “Hate and Combat Behavior”, *Armed Forces & Society* 17/2 (1991) 231.

¹⁰ Barbara Gawda, “Hate and Love Scripts-Common Elements”, *Psychology of Hate (Psychology of Emotions, Motivations and Actions)*, ed. Carol T. Lochardt (NY: Nova Science Publishers, 2010), 123.

¹¹ Ian D. Suttie, *The Origins of Love and Hate* (NY: Routledge, 2014), 31.

¹² Ballard – McDowell, “Hate and Combat Behavior”, 230.

¹³ Ervin Staub, “The Origins and Evolution of Hate, with Notes on Prevention”, *The Psychology of Hate*, ed. Robert J. Sternberg (Washington, DC: American Psychological Association, 2005), 52; Jose I. Navarro vd., “The Psychology of Hatred”, *The Open Criminology Journal* 6/1 (Nisan 2013), 10.

¹⁴ Harold P. Blum, “Clinical and Developmental Dimensions of Hate,” *Journal of the American Psychoanalytic Association* 45/2 (1997), 366; Aaron Ben-Ze’ev, “Anger and Hate”, *Journal of Social Philosophy* 23/2 (Eylül 1992), 88; Agneta Fischer vd., “Why We Hate”, *Emotion Review* 10/4 (Ekim 2018), 317.

¹⁵ Sternberg - Sternberg, *The Nature of Hate*, 12; Blum, “Clinical and Developmental Dimensions of Hate”, 363.

¹⁶ Katherine Aumer-Ryan-Elaine Hatfield, “The Design of Everyday Hate: A Qualitative and Quantitative Analysis”, *Interpersona* 1/2 (Ekim 2007), 166.

¹⁷ Aaron Ben-Ze’ev, “Hating the One You Love”, *Philosophia* 36/3 (Eylül 2008), 278; Staub, “The Origins and Evolution Of Hate, with Notes On Prevention”, 51.

¹⁸ Aaron Ben-Ze’ev, “Anger and Hate”, 88-92.

Aumer, Bahn ve Harris¹⁹ tarafından kişilerarası ilişkilerde nefret algıları üzerine yapılan araştırma sonucunda, katılımcıların nefret edilen kişiyi, kendilerinden ve sevdikleri kişilerden farklı olarak, yeni fikirlere daha az açık, daha az uyumlu, daha az vicdanlı ve duygusal olarak da daha az istikrarlı olarak algılama eğiliminde oldukları görülmüştür.

Bazı durumlarda nefret nesnesi, cansız bir nesne veya bir grup insan (örn: ırkçılık veya antisemitizm) olabilmektedir²⁰. Çünkü nefret duygusu cinayet, terör, toplu katliam, soykırım ve etnik temizlik gibi pek çok kötü eylemi besleyen temel bir faktördür.²¹ Nefret edilen kişi veya grup, bireyin kendi hayatı, sevdiklerinin hayatı veya içinde bulunduğu grubun mensuplarının hayatı için tehlike olarak görülebilmektedir. Hitler ve Nazi propagandası bu forma örnek olarak gösterilebilir. Bu propagandalar ile Yahudilerin bireysel ve toplu olarak Almanlar için bir tehdit oluşturduğu görüşü yayılmıştır.²² Tüm bunlardan hareketle, nefretin insanların sahip olabileceği bir dizi düşmanca duygunun en uç noktasında yer aldığı söylenebilir.²³ Nefret, diğerini ötekileştiren ve ona varlık alanı tanımayan dışlayıcı ve hegemonyacı bir nitelik arz etmektedir. Diğerine karşı yabancılaşmayı doğurmakta, uyumsuz davranış örüntülerine yol açmakta, karşıt ya da kayıtsız bir tutum içinde, acıma ve merhamet hissetmeksizin gayr-i insanî davranışların sergilenmesini mümkün kılmaktadır.

Nefret duygusu tanımadığımız veya iletişimde olmadığımız kimselere yönelik olmadığı gibi yakın ilişkilerde de yaygın değildir. Yakın kişisel ilişkilerin, bireyin kişiliğine yönelik tamamen olumsuz bir tutumdan ziyade onun eylemine dair olumsuz bir değerlendirme üretmesi daha olasıdır. Bu yüzden nefret, bu tür ilişkilerde yaygın değildir. Bir babanın olumsuz bir karaktere sahip olduğunu düşündüğü kendi oğlundan nefret etmesi, kendi oğlu ile benzer bir karaktere sahip olduğunu düşündüğü başka birisinin oğlundan nefret etmesinden çok daha düşük bir olasılıktır. Ancak nefret duygusunun aile bireyleri ve yakın akraba arasında olması nadir de olsa mümkündür. Bu tür nefret vakaları ise en zor nefret vakaları olarak görülmektedir.²⁴

Nefret, eylemsizlikten daha çok aleni bir eylemle gösterilir ve bu görünür eylem, sözlü veya fiziksel olabilir. Hoşlanmama veya tiksintiye ifade eden sözlü davranışlar arasında alay etme, sataşma, dalga geçme, suçlama, eleştirme ve azarlama yer alır.²⁵ Fiziksel davranışlar nesneye ciddi zarar vermek veya onu öldürmek gibi uç davranışlar şeklindedir.²⁶ Çünkü nefretin doğasında nesneye yönelik aşağılama, cezalandırma, hükmetme, zarar verme, intikam alma ve yok etme gibi eylemleri gerçekleştirmek için derin bir arzu vardır.²⁷ Diğer yandan

¹⁹ Katherine Aumer vd., “Through the Looking Glass, Darkly: Perceptions of Hate in Interpersonal Relationships”, *Journal of Relationships Research* 6 (Ocak 2015), 4.

²⁰ Ben-Ze’ev, “Anger and Hate”, 89.

²¹ Evan R. Harrington, “The Social Psychology of Hatred”, *Journal of Hate Studies* 3/49 (Ocak 2004), 74; Robert Sternberg, “A Duplex Theory of Hate: Development And Application to Terrorism, Massacres, and Genocide”, *Review of General Psychology* 7/3 (Eylül 2003), 304.

²² Staub, “The Origins and Evolution of Hate, with Notes on Prevention”, 52-53.

²³ Thomas Szanto, “In Hate We Trust: The Collectivization and Habitualization of Hatred”, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 19/3 (Temmuz 2020), 456.

²⁴ Aaron Ben-Ze’ev, *The Subtlety of Emotions* (Cambridge, MA: MIT Press, 2001), 399.

²⁵ Neil Frude, “Hatred Between Children”, *How and Why Children Hate*, ed. Ved P. Varma (London: Jessica Kingsley, London, 1993), 73.

²⁶ Navarro vd., “The Psychology of Hatred”, 11.

²⁷ Gordon Allport, *Önyargının Doğası*, çev. Nur Nirven (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yay. 2016), 409; Raymond DiGiuseppe – Raymond Chip Tafrate, *Understanding Anger Disorders* (New York: Oxford University

nefret, yok etme dürtüsünden farklı olarak hor görme, sosyal dışlama ve dışlanma dürtüsünü de içerir; bu da nefretin nihai hedefi olan fiziksel ölümlerin aksine nefret nesnesinin “toplumsal ölümünü” hedefler.²⁸ Bu eylemleri gerçekleştiren bireyler bilinçli olarak neden oldukları ıstırap/acı için çeşitli gerekçeler oluşturarak nefreti rasyonelleştirirler²⁹, böylece nefretlerine meşruiyet kazandırırılar.

Nesnenin sayıca fazla olumsuz kişilik özelliklerine sahip olması veya sahip olduğuna dair bir algı ve bu algıdan kaynaklı nesneden zarar görme ihtimaline karşı oluşan nefret, belirli bir süre ve ortamla sınırlı duygusal bir tutum değildir. Bu duygu, bireyin davranış kalıplarında nesneye yönelik olumsuz bir değişime yol açmakta; çeşitli dayatmalar ve yargılamalar, suçlayıcı ve kınayıcı söylemler, dışlayıcı, küçük düşürücü, despotik tutumlar, fiziksel ve psikolojik saldırganlık gibi yıkıcılığa işaret eden çeşitli davranışların sergilenmesine neden olmaktadır. Başka bir deyişle irrasyonel, etik ve ahlaki parametrelerden uzak eğilimlerin baskınlığına izin vermektedir. Nefretin ileri safhası ise toplumsal dokuyu temelden sarsarak kolektif sapmalar oluşturmakta, bu da insan nesline yönelik bir tehlike arz etmektedir.

Nefret, tüm olumsuz çağrışımlarına ve özelliklerine rağmen, belli şartlar ve durumlar içinde işlevsel yönleri de bulunan bir duygudur. Bu duygunun nesne ve ego gelişimi³⁰ öznel iyi oluş ve benliğin korunması³¹, yakın ilişkilerde öz-yansıtmayı veya öz-denetimi arttırması³², savaşta mücadele için itici bir güç olması³³, hedefe ulaşmak için motive etmesi³⁴, suçluluk, terk edilme ve psikotik parçalanma (psychotic disintegration) korkusuna karşı koruması³⁵ ve kötülüğü değersizleştirilmesi³⁶ gibi fonksiyonel yönleri bulunmaktadır. Tüm

Press, 2007), 31; Aurel Kolnai, “The Standard Modes of Aversion: Fear, Disgust and Hatred”, *Mind* 107/427 (Temmuz 1998), 590; Hilge Landweer, “Aggressive Emotions: From Irritation to Hatred, Contempt and Indignation”, *The Routledge Handbook of Phenomenology of Emotions*, ed. Thomas Szanto - Hilge Landweer (NY: Routledge, 2020), 447; William Ian Miller, *The Anatomy of Disgust* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997), 35; John K. Rempel – Siobhan Sutherland, “Hate: Theory and Implications for Intimate Relationships”, *The Psychology of Love and Hate in Intimate Relationships*, ed. Katherine Aumer (Switzerland: Springer International Publishing AG, 2016), 109; Robert C. Solomon, *True to Our Feelings: What Our Emotions Are Really Telling Us* (Oxford: Oxford University Press, 2007), 104; Jean Hampton, “Forgiveness, Resentment and Hatred”, *Forgiveness and Mercy*, ed. Jeffrie G. Murphy- Jean Hampton (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 61; P.M.S. Hacker, *The Passions: A Study of Human Nature* (Oxford: Wiley Blackwell, 2018), 261; Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 199; Janne van Doorn, “Anger, Feelings of Revenge and Hate”, *Emot Rev* 10/4 (Ağustos 2018), 321.

²⁸ Landweer, “Aggressive Emotions: From Irritation to Hatred, Contempt and Indignation”, 448.

²⁹ Navarro vd., “The Psychology of Hatred”, 15.

³⁰ Ping-Nie Pao, “The Role of Hatred in the Ego”, *The Psychoanalytic Quarterly* 34/2 (1965), 263; Patrick P., Cioni, “Hate, Revenge and Forgiveness: A Healthy, Ego-Strengthening Alternative to the Experience of Offense”, *Psychology of Hate (Psychology of Emotions, Motivations and Actions)*, ed. Carol T. Lochardt (NY: Nova Science Publishers, 2010), 68.

³¹ Gawda, “Hate and Love Scripts-Common Elements”, 123.

³² Rempel – Sutherland, “Hate: Theory and Implications for Intimate Relationships”, 118.

³³ Ballard – McDowell, “Hate and Combat Behaviour”, 237.

³⁴ Blum, “Clinical and Developmental Dimensions of Hate”, 362; Brogaard, *Hatred: Our most dangerous emotion*, 99.

³⁵ Salman Akhtar, “Some Reflections on the Nature of Hatred and Its Emergence in the Treatment Process: Discussion of Kernberg’s Chapter ‘Hatred as a Core Affect of Aggression’”. *The birth of hatred: Developmental, Clinical, and Technical Aspects of Intense Aggression*, ed. Salman Akhtar vd. (New Jersey: Jason Aronson, 1995), akt. Rina Lazar, “Knowing Hatred”, *The International Journal of Psychoanalysis* 84/2 (2003), 407.

³⁶ Hans-Bernhard Schmid, “Hate of Evil”, *The Routledge Handbook of Phenomenology of Emotions*, ed. Thomas Szanto - Hilge Landweer (NY: Routledge, 2020), 566.

bunlara rağmen nefret, kaynakları harekete geçirme anlamında işlevsel olsa da nesneyle tüm ilişkilerini koparmaya çalıştığı sürece herhangi bir toplumsal role hizmet edemez.³⁷

Nefret, tabiatı itibarıyla tahrip edici bir öz taşıyan, yıkıcılığı imleyen ve ahlaki körlüğe yol açan bir duygudur. Sadece sınırlı bazı durumlarda, özündeki yoğun ve güçlü bir enerji ile güdüleme, savunma, güvenliğin inşası gibi yapıcı etkilerde bulunarak pozitif davranış kalıplarına hareket imkânı sağlayabilmektedir.

1.2. Nefretle İlişkili Duygular

Kompleks bir duygu olan nefret “güçlü bir iğrenme/tiksinme”³⁸ ve “güçlü bir öfke”³⁹ ile yakından ilişkili bir duygudur. Nitekim Aumer-Ryan ve Hatfield⁴⁰ tarafından yapılan bir çalışmada katılımcıların %70’inin birisine karşı nefret duygusunu deneyimledikleri ve nefreti, çoğunlukla yoğun bir hoşlanmama (%31), hedefin acı çekmesini veya ölmesini isteme (%23), aşırı tiksinme (%17), aşırı öfke (%15) gibi duygu ve arzularla tanımladıkları görülmüştür.

Nefretin, öfke ve tiksinme duygusuyla kapsamlı bir ilişki ağı vardır. Bu yüzden bu iki duygunun daha ayrıntılı bir biçimde ele alınması, konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Sosyal psikolojide basit sinirlilikten yoğun bir hiddete kadar farklı derecelerde değişen belirli bir dizi duyguya işaret eden öfke, büyük ölçüde haksız/kötü muamelenin, bir saldırının veya suçun (offense) ürettiği içsel fizyolojik tepkilerden ve istemsiz duygusal ifadelerden kaynaklanır.⁴¹ Başka bir deyişle öfke, bir tehdit algısı ile ortaya çıkan öznel olarak deneyimlenen bir duygusal durumun işaretidir ve genellikle başkalarının yanlış davranışlarına odaklanan bilişlerle ilişkilidir.⁴² Öfke duygusuna dair yapılan çeşitli araştırmalar, öfke duygusunun, öfkenin ortaya çıkmasına neden olan kişiye vurma veya saldırma gibi eylem eğilimlerini tetikleyebileceğini göstermekle birlikte⁴³, bu duyguda nefrette olduğu gibi, misilleme yapma, intikam alma yahut bir başkasına acı çektirme genellikle hedeflenmez. Arzu edilen daha ziyade haksız durumu düzeltmek veya değiştirmektir.⁴⁴ Charny⁴⁵ öfke ve nefreti her zaman birbiriyle ilişkilendirmekte ve nefreti, “daha yoğun ve şiddetli bir öfke” olarak

³⁷ Ben-Ze’ev, *The Subtlety of Emotions*, 386.

³⁸ Aumer vd., “Through the Looking Glass, Darkly: Perceptions of Hate in Interpersonal Relationships”, 4; Ben-Ze’ev, “Anger and Hate”, 98; G. Stanley Hall, “A Study of Anger”, *The American Journal of Psychology* 10/3 (Temmuz 1899), 518; Hampton, “Forgiveness, Resentment and Hatred”, 61; Kolnai, “The Standard Modes of Aversion: Fear, Disgust and Hatred”, 590; Miller, “Hatred”, *The Oxford Companion to Emotion and the Affective Sciences*, ed. David Sander, Klaus R. Scherer (NY: Oxford Univ. Press, 2009), 204; Sternberg, “A Duplex Theory of Hate: Development and Application to Terrorism, Massacres, and Genocide”, 307.

³⁹ James R. Averill, *Anger and Aggression: An Essay on Emotion* (NY: Springer, 1982), 167; DiGiuseppe – Tafrate, *Understanding Anger Disorders*, 30; Antonio Pascual-Leone vd., “Problem Anger in Psychotherapy: An Emotion-Focused Perspective on Hate, Rage, and Rejecting Anger”, *Journal of Contemporary Psychotherapy: On the Cutting Edge of Modern Developments in Psychotherapy* 43/2 (Haziran 2013), 83; Mick Power - Tim Dalgleish, *Cognition and Emotion: From Order to Disorder* (Hove, U.K.: Taylor Francis, 2008), 285; Shapiro, “We Hate What We Fear: Interpersonal Hate from a Clinical Perspective”, 155; Chabra vd., “The Emotional and Psychological Aspects of Hate and Enmity”, 11715.

⁴⁰ Aumer-Ryan-Hatfield, “The Design of Everyday Hate: A Qualitative and Quantitative Analysis”, 152.

⁴¹ Nina, Hansen, “Anger”, *Encyclopedia of Social Psychology*, ed. Roy F. Baumeister – Kathleen Vohs (London: Sage Publications, 2007), 1/38.

⁴² DiGiuseppe – Tafrate, *Understanding Anger Disorders*, 31.

⁴³ Hansen, “Anger”, 1/38.

⁴⁴ Averill, *Anger and Aggression: An Essay on Emotion*, 321; Hacker, *The Passions: A Study of Human Nature*, 258; van Doorn, “Anger, Feelings of Revenge, and Hate”, 321.

⁴⁵ Charny, Israel W., “Channeling Anger and Hate for Protecting Human Life”, *Perspectives on Hate: How it Originates, Develops, Manifests, and Spreads*, ed. Robert J. Sternberg (Washington: American Psychological Association, 2020), 112.

tanımlamaktadır. Ancak öfke ve nefret arasındaki sınır her zaman açık değildir.⁴⁶ Çünkü ilk ortaya çıktığında yapıcı olan öfke, kontrolsüz bir şekilde devam ettiğinde, ciddi oranda zarar verici kişisel ve ilişkisel etkileriyle birlikte nefrete dönüşebilmektedir.⁴⁷

Her ne kadar öfke ile nefret, belli açılardan benzerlik gösterse de tabiatı itibarıyla temelde birbirlerinden farklı duygulardır. En temel farklılıkları şu şekilde sıralayabiliriz: i) Öfke, her zaman diğerine zarar verme ya da acı çektirme gibi bir yıkıcılığı gerektirmez ancak nefretin doğasında şiddet ve düşmanlık gibi yıkıcı bileşenler bulunur.⁴⁸ ii) Nefrette, nesneyle yüzleşmekten kaçınma arzusu vardır, ancak öfkede, nesneyle ve diğer insanlarla sosyal bağları sürdürülebilmek için nesnenin davranışını düzeltme isteği duyulur.⁴⁹ iii) Öfke duyan kişi, anlık bir tatmin sağlamak için nesnenin sinir bozucu davranışını değiştirmeye çalışır, nefret duyan kişi, geçmişi ve gelecekteki intikamı düşünür ve bu yüzden şimdiyle ilgilenmez.⁵⁰ iv) Öfke, ego-sintonik (ego-uyumlu) savunma amacına hizmet etmez, nefret geçmişle geleceği birbirine bağlayarak bir süreklilik duygusu oluşturur ve ego-sintonik bir savunma amacı olarak kullanılabilir.⁵¹ (v) Öfkenin akut, geçici ve yıkıcı niteliğinin aksine nefret kronik, kalıcı ve genellikle kişinin karakterine dayalı olarak yapılandırılmış bir duygulanımdır.⁵² vi) Öfke sıcak bir duygu, nefret soğuk bir tutkudur. Öfke, sadece bir duygudur. Nefret, öfke de dâhil olmak üzere öfke duygusunun bileşenlerini içerir. Ancak öfkeden daha fazlasıdır.⁵³ vii) Nefret, öfkenin aksine yüksek fizyolojik uyarılma içermediği için uyarılma, kişinin bilişsel süreçlerine müdahale etmez veya dürtüsel eylemlere yol açmaz. Mesafe ve düşük uyarılma, agresif eylemlerin planlanmasının soğukkanlı bir şekilde yapılmasını sağlar.⁵⁴

Öfke ve nefretin birbiriyle kesiştiği, iç içe geçtiği ve ayrıştığı yönler olmakla birlikte, süreç içerisinde yoğunluğuna ve süresine bağlı olarak birinin diğerine evrildiğini söylemek mümkündür. Öfkenin, bireyin kişiliğine değil yaptığı belirli bir eyleme yönelik oluşu, istem dışı ve tepkisel tabiatı ile nesneye yönelik aşırı ve yıkıcı eylemlerden görece uzaklığı, bu duyguyu nefretten ayıran önemli unsurlar olarak gösterilebilir.

Nefretle yakından ilişkilendirilen bir diğer duygu tiksindir. Tikslenme, güçlü ve olumsuz bir duygu olarak görülür ve şiddetli bedensel tepkilerin eşlik ettiği bir isteksizlik şeklinde tanımlanır.⁵⁵ Tikslenme, çeşitli nesnelere yönelik olması bakımından diğer olumsuz duygulardan farklıdır. Bu duyguda, birçok farklı türden maddi cisim ve şeylerden tikslenme eğilimi olduğu gibi bireylerin eylemlerinden de tikslenme eğilimi olabilir. Bu eylemlere ihanet,

⁴⁶ Ben-Ze'ev, "Anger and Hate", 90.

⁴⁷ Cioni, "Hate, Revenge and Forgiveness: A Healthy, Ego-Strengthening Alternative to the Experience of Offense", 77.

⁴⁸ Albert Rothenberg, "On Anger", *The American Journal of Psychiatry* 128/4 (Kasım 1971), 456.

⁴⁹ Ben-Ze'ev, "Anger and Hate", 94.

⁵⁰ Pao, "The Role of Hatred in the Ego", 258.

⁵¹ Pao, "The Role of Hatred in the Ego", 258.

⁵² Otto Kernberg, *Aggressivity, Narcissism, and Self-Destructiveness in the Psychotherapeutic Relationship: New Developments in the Psychopathology and Psychotherapy of Severe Personality Disorders* (Yale University Press, 2004), 33.

⁵³ Willard Gaylin, *Hatred: The Psychological Decent Into Violence* (New York: Public Affairs, 2003), 62.

⁵⁴ DiGiuseppe – Tafrate, *Understanding Anger Disorders*, 31.

⁵⁵ Sara Heinämaa, "Disgust", *The Routledge Handbook of Phenomenology of Emotions*, ed. Thomas Szanto - Hilge Landweer (NY: Routledge, 2020), 380.

tembellik, çeşitli saplantılar⁵⁶, ikiyüzlülük, ırkçılık, sadakatsizlik⁵⁷, ilahi ya da kutsal olana saygısızlık⁵⁸, sosyal ve ahlaki normların ihlali⁵⁹ gibi davranış biçimleri örnek verilebilir. Nefretin aksine kısa süreli duygusal bir tepki olan tiksirmede⁶⁰, nefret edilen nesneye yönelik yıkıcı (itibar azaltma, aşağılama, küçük düşürme vb.) bir amaç güdülmez.⁶¹ Kişinin kendisini nesneden, olaydan veya durumdan uzaklaştırma ve kaçınma girişiminin olduğu davranışsal bir bileşen bulunur.⁶² Tiksirme, öfke ve nefrete nazaran yıkıcılığı daha az olan ve genellikle kaçınma refleksiyle kendisini gösteren tepkisel bir tutumdur. Hem dönüşen hem de dönüştürme potansiyeline sahip bir duygu olan nefret, nesneye yönelik davranış stilleri, duygusal yoğunlukları, fizyolojik tepkileri, kişisel ve sosyal düzeyde yorumlanması ve algılanması açısından öfke ve tiksirme duygusuyla çeşitli farklılıklar göstermektedir.

Nefret, öfke ve tiksirme duygusunun yanı sıra korku ve hor görme⁶³, düşmanlığa yatkınlık⁶⁴, intikam⁶⁵, şiddet⁶⁶ ve saldırganlık⁶⁷ ile de ilişkilendirilmektedir. Ayrıca ırkçılık ve ayrımcılık gibi pek çok önyargının önemli bir unsuru olarak da kabul edilmektedir.⁶⁸ Nefret ve önyargı, kişinin gerçek karakterini göz ardı eden kısmî veya çarpık bilgilerden beslenir. Çünkü nefrette, nesneyle gerçek bir ilişki kurulmadığında, çarpıtılmış bir genel değerlendirme, nesnenin sahibi/asıl etkinliklerini ve özelliklerini göz önüne alarak değiştirilemez ve bu nedenle genellikle kalıcı olur. Dolayısıyla nefret, “*değişmesi zor olan bir tür çarpık önyargı*” olarak ifade edilebilir.⁶⁹

Keskin ve patlayıcı bir duygu olan nefretin, ilişkili olduğu duygular da büyük oranda köreltici ve bozucudur. Bu duyguların, kişinin nesneyle ruhsal ve duygusal mesafe içinde olmasını sağlama ve bağ kurmaya yönelik herhangi bir pozitif çabayı engelleme potansiyeli, şiddet ve saldırganlık içeren tepkilerin gösterilmesini daha kolay hale getirmektedir. Başka bir deyişle nefret ve ona eşlik eden diğer duygular, büyük ölçüde olumsuzluğun ve yıkıcılığın öncelenmesine yol açarken merhamet, hoşgörü, sevgi gibi olumlu duyguların ise yoksullaşmasına neden olmaktadır.

⁵⁶ Heinämaa, “Disgust”, 381.

⁵⁷ Paul Rozin vd., “Disgust: The Body and Soul Emotion”, *Handbook of Cognition and Emotion*, eds. Tim Dalgleish -Mick Power (UK, John Wiley & Sons: 1999), 436.

⁵⁸ Paul Rozin vd., “The CAD Triad Hypothesis: A Mapping Between Three Moral Emotions (Contempt, Anger, Disgust) and Three Moral Codes (Community, Autonomy, Divinity)”, *Journal of Personality and Social Psychology* 76/4 (Nisan 1999), 584.

⁵⁹ Hanah A. Chapman – Adam K. Anderson, “Understanding disgust”, *Annals of the New York Academy of Sciences* 1251/1 (Ocak 2012), 64.

⁶⁰ Fischer vd., “Why We Hate”, 312.

⁶¹ Colin McGinn, *The Meaning of Disgust* (NY: Oxford University, 2011), 6.

⁶² Kolnai, “The Standard Modes of Aversion: Fear, Disgust and Hatred”, 587; Ben-Ze’ev, *The Subtlety of Emotions*, 389; Rozin vd., *Disgust: The Body and Soul Emotion*, 430; McGinn, *The Meaning of Disgust*, 6; Solomon, *True to Our Feelings: What Our Emotions Are Really Telling Us*, 212; Power - Dalgleish, *Cognition and Emotion: From Order to Disorder*, 295.

⁶³ Ben-Ze’ev, *The Subtlety of Emotions*, 4; Miller “Hatred”, 204.

⁶⁴ Navarro vd., “The Psychology of Hatred”, 10; Chabra vd., “The Emotional and Psychological Aspects of Hate and Enmity”, 11715.

⁶⁵ van Doorn, “Anger, Feelings of Revenge, and Hate”, 321; Fischer vd., “Why We Hate”, 317.

⁶⁶ Rothenberg, “On Anger”, 459.

⁶⁷ McGinn, *The Meaning of Disgust*, 6; Brogaard, *Hatred: Our Most Dangerous Emotion*, 191; Blum, “Clinical and Developmental Dimensions of Hate”, 361; Allport, *Önyargının Doğası*, 409.

⁶⁸ John F. Dovidio vd., “On the Nature of Prejudice: The Psychological Foundations of Hate”, *The Psychology of Hate*, ed. Robert J. Sternberg (Washington, DC: American Psychological Association, 2005), 212.

⁶⁹ Ben-Ze’ev, “Anger and Hate”, 107.

2. İslam Düşüncesinde Nefret

Dinî perspektiften bakıldığında nefret, olumsuz ahlaki değeri ve özellikleri nedeniyle onaylanmayan bir duygudur. Varlığa yönelik tehditkâr doğası, bazen telafisi mümkün olmayan irrasyonel eylemlere sevk etmesi, ahlaki bozukluğa yol açması gibi etkenler, bu duygunun dinî alanda sakıncalı ve problemlili görülmesine yol açmıştır. Arapçada “nfr” (نفر) kelimesi ile ifade edilen nefreti, İsfahânî⁷⁰ “bir şeyden usandıktan ve rahatsız olduktan sonra başka şeye kaçmak, bir şeyden korkup başka bir şeye kaçmak” şeklinde tarif ederken, Yazır⁷¹ “ürküüp kaçma, iğrenç bulup tikslenme” olarak tanımlamaktadır. Nefret, Arapçada buğz (بغض), dağn (ضغن), hıkd (حقد), kale (قلی), kerih (كره), makt (مقت), negame (نقم) ve nüşûz (نشوز) kelimeleri ile eş anlamlı veya yakın anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu kavramlardan hareketle, nefret duygusunun korku, hoşlanmama, tikslenme, antipati, kin, düşmanlık ve intikam duygularını ihtiva ettiğini söylemek mümkündür.

Kur’an’da nefret kavramı ile ilgili ayetler incelendiğinde genel olarak peygambere, Kur’an’a ve Müslümanlara karşı duyulan nefretten bahsedildiği görülmektedir.⁷² Öyle ki Kur’an’da ibret alınması için anlatılan çeşitli kıssalar ile verilen tavsiyeler ve uyarılar müşrikleri şirkten ve yanlış davranışlardan vazgeçirmek yerine onların nefretini, kin ve düşmanlıklarını daha çok arttıran bir durum olmuştur.⁷³ Nitekim “*Müşrikler, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse, ümmetlerden herhangi birinden daha çok doğru yol üzere olacaklarına dair en güçlü şekilde Allah’a yemin etmişlerdi. Fakat onlara bir uyarıcı gelince, bu ancak onların nefretlerini artırdı.*”⁷⁴ ayeti, bu duruma açıkça işaret etmektedir. Müşrikler ve münafıklar Kur’an’a karşı bir şaşkınlık ve nefret içinde olduklarından dolayı Kur’an ayetlerini ve Peygamberin anlatılarını duymak ve anlamak istememişlerdir.⁷⁵ Râzî⁷⁶, inkâr eden bir diğer grup içerisinde yer alan kâfiri, peygamberin çağrısını dinlemeye ve bu çağrıyı kabul etmeye karşı büyük bir soğukluk ve aşırı nefret duyan bir kimse olarak tasvir eder. O kimse, Peygamberi her gördüğünde duyduğu soğukluktan ve nefretten kaynaklı fizyolojik tepkiler göstermekte, Peygamberin çağrısını dinleyemez ve anlayamaz hale gelmektedir.

Ehl-i Kitap’tan olan Yahudiler⁷⁷, gerçeği bilmelerine rağmen nefretlerinden, haset ve kıskançlıklarından, inat ve kibirlerinden dolayı gerçeği gizleyip Allah’tan yüz çevirmiş, peygamberi ve Kur’an’ı yalanlamış ve inanmama yolunu seçmişlerdir⁷⁸. Onlar, peygamber ve kutsal kitap kendi içlerinden birisine gelmediği için İslam dininden nefret etmiş hatta

⁷⁰ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü*, trc. Abdulbaki Güneş – Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 1075.

⁷¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, yay. haz. Ahmet Altıntepe - Kul Sadi Yüksel (İstanbul: Yenda Yayınları, 1999), 10/431.

⁷² bk. *Kur’an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), el-Âl-i İmrân 3/118-119, el-Mâide 5/82, el-İsrâ 17/41, el-Furkân 25/60, ez-Zümer 39/45.

⁷³ Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an’ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005), 9/4737.

⁷⁴ el-Fâtır 35/42.

⁷⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İbn Kayyim Tefsiri: Bedâi’u’t-Tefsîr*, der. Yüsrî es-Seyyid Muhammed, çev. Mehmet Ali Kara vd. (İstanbul: Polen Yayınları, 2011), 1/162.

⁷⁶ Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu’l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988-2002), 14/324.

⁷⁷ bk. el-Bakara 2/90.

⁷⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an’ı Kerim Tefsiri*, 2/484.

peygambere vahiy getirmiş olmasından dolayı Cebrail'e (as)⁷⁹ bile düşmanlık beslemişlerdir. Onların bu tutumları -Müddessir Suresi'nde⁸⁰ belirtildiği üzere- tıpkı yaban eşeklerinin kendilerini kovalayıp avlamak isteyen aslandan ürküp kaçmaları şeklinde tasvir edilmektedir.⁸¹

Bu kimseler, nefret ve inatlarında ısrar etmiş, direnç göstermişlerdir. Nitekim “*Peki, Allah rızkını keserse, kimdir size rızık verecek olan? Hayır, onlar azgınlık ve nefretle direnip durdular.*”⁸² ayetinde bu durum ifade edilmiştir. Bu, onların Allah'ın emirlerine karşı çıkmak ve bu emirlere muhalif işler yapmakta diretmeleri anlamına gelmektedir. Onların nefrette ısrar etmeleri, bilgisizliklerinin ve idrak güçlerinin bozulduğunun bir işaretidir.⁸³ Bu açıdan nefretin, kişinin muhakeme ve mukayese düzeyini zayıflatarak inancını sağlıklı bir biçimde seçmesini ve tercihi uygun bir dinî yaşantı sergilemesini engellediğini söylemek mümkündür. Dahası dogmatik düşüncelerin, klişe yargı ve kalıpların etkisiyle bireyin doğruluğuna ve gerçekliğine inandığı ilahî esasları kasıtlı bir şekilde reddetmesine bile neden olmaktadır.

Bu üç grup, Müslümanlara karşı duydukları haset, nefret ve düşmanlıktan dolayı müminlerin dinlerinden dönmelerini ve onlara herhangi bir iyilik gelmemesini arzu etmiş; Müslümanlar arasında anlaşmazlık, nefret, düşmanlık ve fitne olması için çalışmışlardır. Müslümanların varlıkları, kazandıkları zaferler, aralarındaki samimiyet, dayanışma ve muhabbet onları memnun etmemiş, aksine onların yaşadığı hastalık, fakirlik, yenilgi, anlaşmazlık gibi durumlardan keyif duymuşlardır.⁸⁴ Kalplerindeki nefret ve düşmanlık duygusuyla peygamberle alay ederek ona ve inananlara yönelik tuzak kurma, göç etmeye zorlama, hapsetme, saldırma ve öldürme gibi eylemleri gerçekleştirmişlerdir.⁸⁵

Görülmektedir ki inanmayanların peygambere ve vahye duydukları derin nefret, onların gerçeği görmesini engellemiş hatta gerçeği bilmelerine rağmen inanmama noktasında inatlarını ve ısrarlarını bilerek sürdürmelerine neden olmuştur. Başka bir ifadeyle nefret, onların içsel değişimlerini önlemiş; öğrenme, anlama ve idrak etme kapasitelerini daraltmış; manevi gelişimlerinin önünü önemli ölçüde kapatmıştır. Bu anlamda nefret diretmenin, tahakkümün, önyargının ve dogmatizmin bir sembolü olarak görülebilir. Öte yandan yoğun nefret hissi, güç-eksensiz bir bakış açısını devreye sokarak çok yönlü bir gerilime zemin hazırlamış ve şiddet yönelimli davranışların gerçekleşmesine neden olmuştur. Peygamberin İslam'ı açıktan ilan ettiği Mekke dönemi incelendiğinde bu tür davranışların çeşitli örnekleri de karşımıza çıkmaktadır. İnananlara yönelik pasif tepkilerle yetinmeyerek onları doğrudan hedef alan bir yaklaşım sergilenmiş ve özgürlük alanları yok edilmeye çalışılmıştır.

Hadislere baktığımızda nefret, uzak durulması gereken bir duygu olarak görülmüş ve müminler bu konuda uyarılmıştır. Nitekim “*Birbirinizden nefret etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun! Bir müslümanın din*

⁷⁹ el-Bakara 2/97-98.

⁸⁰ el-Müddessir 74/49-51.

⁸¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân'ı Kerîm Tefsiri*, 14/8191.

⁸² el-Mülk 67/21.

⁸³ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu 'l-Gayb*, 22/26.

⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/399.

⁸⁵ bk. el-Enfâl 8/30; el-Tevbe 9/13; el-Kehf 18/56; el-Enbiyâ 21/36; el-Hac 22/72.

*kardeşiyle üç günden fazla küs durması helal olmaz!*⁸⁶ hadisi ile sevgi ve muhabbet eksenli bir yaşantının öncelenmesi gerektiği açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca “*Sevdiğini ölçülü sev, belki bir gün düşmanın olur. Nefret ettiğinden de ölçülü nefret et, belki bir gün dostun olur.*”⁸⁷ hadisiyle diğer tüm işlerde olduğu gibi sevgi ve nefrette de aşırıya kaçmamak ve mutedil olmak önerilmiştir. Nefretteki ölçünün yanı sıra nefretin ne için olması gerektiği de şu hadiste belirtilmiştir: “*Amellerin en üstünü Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir.*”⁸⁸. Bu ifadelerle sevgi, kin, nefret gibi pozitif veya negatif duyguların bir çıkar ilişkisi, sempati veya antipati duyma gibi öznel görüşlere dayalı olarak değil Allah’ın emir ve yasaklarıyla ortaya koyduğu iradesine binâen ve dinî/ahlaki kurallar esas alınarak olması gerektiği belirtilmiştir.⁸⁹ İbn Kayyim’a⁹⁰ göre bu, kalbin artık Allah'a bağlandığını ve O’na sevgi duyduğunu gösteren bir durumdur. Nefret, aynı zamanda, imanın bir göstergesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. “*Bir kötülük gören kimse, eğer onu eli ile değiştirebilirse eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmezse, dili ile değiştirsin. Onu da yapamazsa, kalbi ile (buğz etsin). Ancak bu, imanın en zayıfıdır.*”⁹¹ hadisi, örnek olarak zikredilebilir. Diğer yandan hadislerde, müminlerin başkalarını hem dinden hem de ibadetlerden⁹² nefret ettirmekten sakınmaları gerektiğinin önemle üzerinde durulmuştur.

Hadislerde nefret duygusuyla ilgili çok yönlü bir yaklaşımın sergilendiğini görmekteyiz. Nefretin sınırları çizilmiş, kişisel veya nefsi kaynaklı nefretten ziyade Allah’ın çerçevesini belirlediği nefret anlayışı uygun görülmüş ve bu sayede nefret, kontrol ve denetim altına alınmıştır. Sevgi, kardeşlik, muhabbet etken bir konuma yükseltilmiş; küslük, nefret ve düşmanlık edilgen bir konuma indirgenmiştir. Diğer yandan olumsuzluğu önceleyen bir duygu olan nefretin, Allah’ın sınırlarını çizdiği ve izin verdiği durum ve şartlarda hissedildiğinde, dinî/manevi gelişime bir faydası olduğu hatta kâmil bir imana ulaşmanın bir parçası olduğuna da işaret edilmiştir.

Nefret, iyi bir ahlak anlayışıyla bağdaşmayan ve kötü huylar kategorisinde tasnif edilen bazı davranışların ortaya konmasına neden olan bir duygudur. Kişilerarası ve sosyal ilişkilerde dışlayıcı, tarafgir ve yıkıcı tavırların sebebi olan bu duygu, bireyin bazen bilerek bazen de bilgisizce Yaratıcıyı doğru tanımasını ve O’nunla doğru bir şekilde ilişki kurmayı öğrenmesini dahi engellemektedir. Hem İslam toplumunda hem de daha önceki topluluklarda bazı kişiler, kibir ve nefret duygularının baskın gelmesiyle kendilerine gönderilen peygamberleri ve ona inananları üstenci bir bakış açısıyla yargılamış ve etiketlemişlerdir. Halbuki nefret temelli bu davranışlar kişiyi Allah ile büyük bir çatışma içine sokmakta hem kişiyi Allah’tan uzaklaştırmakta hem de Allah’ın o kişiden uzaklaşmasına neden olmaktadır.

⁸⁶ Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîh-i Müslim*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayınları, 1988), “Birr”, 78; Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvud, *Sünen-i Ebû Dâvud Terceme ve Şerhi*, çev. İsmail Lütfî Çakan (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987), “Edeb”, 47 (No.4910).

⁸⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, ter. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2004), “Birr”, 60 (No. 1997).

⁸⁸ Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir el-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr: Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, haz. İsmail Mutlu vd. (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2008), 1/346 (No.719).

⁸⁹ Mustafa Çağrı, “Kin”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/30.

⁹⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İbn Kayyim Tefsiri: Bedâi'u't-Tefsîr*, 1/587.

⁹¹ Ebû Dâvud, “Salat”, 239-242 (No. 1140).

⁹² bk. Müslim, “Cihad ve Siyer”, 6.

Bu anlamda nefret, çift yönlü olumsuz bir etkileşime yol açarak psiko-ontolojik düzlemde çeşitli problemleri beraberinde getirmektedir.

3. Nefret Duygusunun Nedenleri

Nefret duygusu, açık veya örtük, çeşitli saiklerle ortaya çıkan bir duygudur. Bu saikler, nefretin görünür veya algılanır hale gelişini mümkün kılmaktadır. Baumeister⁹³ nefreti, kötülük ve şiddet kavramları çerçevesinde ele almış; bu iki duygudaki dört temel kökten üçünün nefret duygusu için bir temel oluşturduğunu ifade etmiştir. Bunlar, i) Kendi tarafının iyi, düşman tarafının kötü olduğuna dair ideolojik temelli bir inançtır. Kişi, düşmandan kötü olduğu için nefret eder. Bu nefret türü, dini formlarda görüldüğü gibi bazı siyasi formlarda da görülebilir. ii) Kişinin veya bir grubun yaşadığı adaletsizlikler ve aşağılanmalar karşısında almak istediği intikam arzudur. iii) Açgözlülük, şehvet, hırs, elde etme gibi kişisel çıkar biçimleridir. iv) Ruhsal bir bozukluk olan sadizmdir. Ancak bu, zalimliğe ulaşan (brutal) şiddeti hızlandırabilse de nefretle daha az ilintili bir durumdur.

Yukarıda ifade edildiği gibi nefret, diğer kişinin, bireyin kendisine, içinde yer aldığı grubuna veya önem atfettiği şeylere yönelik önemli bir tehdit olarak görülmesinden kaynaklanır.⁹⁴ Tehdit, varoluşsal olabilir veya öyle algılanabilir.⁹⁵ Bu noktada Fromm'un⁹⁶ nefretin boyutlarından biri olarak ele aldığı rasyonel nefrete atıf yapmak gerekir. Fromm, rasyonel nefreti, bir kişinin kendisinin ya da başkasının özgürlüğüne, değerlerine veya yaşamına yönelik bir tehdit olarak açıklamaktadır. Önemli bir biyolojik işlevi olan rasyonel nefret, hayatın korunmasına ve devam etmesine hizmet etmekte, tehdit ortadan kalktığında varlığı sona ermektedir. Nefretin kökeninde mağdurun değersizleştirilmesi ve nefret edenin ideolojisi olmak üzere iki faktör vardır. Bu iki faktör, nefreti şekillendirir ve genişletir. Çeşitli duyguları da nefrete dönüştürerek diğerine karşı olumsuz tepkileri güçlendirir. Öyle ki sadece fikirleri ve duyguları değil, nefret nesnesine karşı davranışlara yön veren sosyal normları da değiştirebilir. Böylece yeni davranış kabul edilir, normal hale gelir hatta nefreti teşvik etmek ve yaymak için kurumlar oluşturulabilir.⁹⁷ Bu da nefretin açıkça temsiline yol açarak yaygınlaşmasına ve meşrulaşmasına zemin hazırlayabilir.

Zarar görme korkusu ve kaygısı, nefreti ortaya çıkaran önemli bir diğer unsurdur. İnsan herhangi bir şeyden zarar göreceği kaygısı duyduğunda nefret duymaya başlar.⁹⁸ Çünkü nefret, yalnızca yoğun bir öfkenin tezahürü değil, uzun süreli/yoğun ve dayanılmaz bir kaygının da tezahürüdür.⁹⁹ Bir kişi diğerine zarar verdiğinde (biri diğerine vurduğunda) veya bir grubun üyeleri başka bir gruba zarar verdiğinde (eğitim ortamında birine karşı ayrımcılık yapmak veya birini iş ortamında sömürmek), nefret duyguları gelişmeye başlayabilir.¹⁰⁰ Bununla birlikte hem bireysel düzeyde hem de grup düzeyinde geçmiş travmalar da

⁹³ Roy F. Baumeister, *Evil: Inside Human Violence and Cruelty* (NY: Freeman, 1996), akt. Sternberg, "A Duplex Theory of Hate: Development and Application to Terrorism, Massacres, and Genocide", 303.

⁹⁴ Staub, "The Origins and Evolution of Hate, with Notes on Prevention" 52.

⁹⁵ Shapiro, "We Hate What We Fear: Interpersonal Hate from a Clinical Perspective", 155.

⁹⁶ Erich Fromm, *Kendini Savunan İnsan (Ahlak Felsefesinin Psikolojisine İlişkin Bir Araştırma)*, çev. Necla Arat (İstanbul: Say Yayınları, 1994), 68.

⁹⁷ Navarro vd., "The Psychology of Hatred", 11.

⁹⁸ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*, 199.

⁹⁹ Rothenberg, "On Anger", 459.

¹⁰⁰ Navarro vd., "The Psychology of Hatred", 11.

başkalarını olumsuz değerlendirmeye ve değersizleştirmeye yol açarak nefret için güçlü bir potansiyel oluşturabilir.¹⁰¹

İkili ilişkilerde kişi, partnerinin kendisini önemli bir yaşam hedefinden alıkoyduğunu hissettiğinde, ilişki içinde nefret ortaya çıkabilir. Bu, özellikle bir partnerin hedeflerinin diğerinin iş birliğine ve desteğine bağlı olduğu ciddi romantik ilişkilerde olasıdır. Partnerlerden birisinin okula dönme, kariyer değişikliği veya çocuk sahibi olma isteği gibi büyük hayat arzularına müdahale, nefret için bir katalizör olabilir.¹⁰²

Kıskançlık, haset, başarısızlık, suçluluk vb. gibi bireyin benlik saygısını olumsuz yönde etkileyen duygular da nefreti tetikleyebilir ve yoğunlaştırabilir.¹⁰³ Özellikle haset duygusu, nefret mekanizmalarında aktif bir rol oynamaktadır. Borderline kişilik bozukluğu veya antisosyal eğilimleri olan, kendisine şiddetli bir şekilde zarar veren, kendisini sakatlayan ve intihar eden hastaların çoğunda, nefretin yoğun bir şekilde tecrübe edilmesinde hasedin çok güçlü bir öge olduğu görülmüştür.¹⁰⁴

Gruplar arasındaki görüş farklılıkları, nefret duygusuna neden olan faktörler arasında gösterilebilir. Bir grubun eylemlerinin doğru ve ahlaki, diğer grubun eylemlerinin yanlış ve gayr-î ahlaki olarak temellendirilmesi, nefreti ortaya çıkarabilir. Örneğin, kürtaja şiddetle karşı çıkan insanlar, kürtacı savunulardan ve özellikle kürtaj yapanlardan nefret edebilir, onları önde gelen temel ahlaki normları ihlal eden bir grup olarak görebilir.¹⁰⁵ Ancak ihlal algısının yanlış yorumlanması veya abartılması, düşünce hatalarına yol açabilir ve farklı düşünceyi savunan bireyleri kendi nefretlerinin tutsağı haline getirebilir.¹⁰⁶

Toplum etkileme düzeyi güçlü olan liderlerin tutumları, nefret duygusunun ortaya çıkmasında bir diğer belirleyicidir. Bireyler, liderlerle ve onların propagandasını yaptıkları ideolojiyle özdeşleşirler. Benzer şekilde grup içinde sözü geçen kimselerin aşırı görüşleri desteklemesi veya iletişim araçlarının aşırı görüşleri yaymak için kullanılması, grubun toplu bir şekilde nefret duymasına ve şiddete yönelmesine neden olmaktadır.¹⁰⁷ Ayrıca çeşitli bilişsel çarpıtmalar¹⁰⁸, bireysel tecrübeler, otomatik düşünceler, kişiye özgü inançlar, grup etkileşimleri¹⁰⁹ nefret duygularını ve aşırı derecede şiddetli tepkisel davranışları tetiklemektedir.

Nefretin boyutlarını, sınırlarını ve oluşturacağı etki alanlarını anlamak ve açıkça ortaya koymak, nefretin dinamiklerini anlamakla mümkündür. İdeolojik çatışmalar ve kılıflar, mutlak önermeler, geçmişteki zorlu yaşantı ve acı yüklü deneyimler, tehdit algısından kaynaklı çeşitli kaygı ve korkular, etik dışı davranışlar, izafî yargılar, öz değerlendirmeye ve kendilik imgesine yönelik pozitif algıdan yoksunluk, nefretin ortaya çıkmasında ve

¹⁰¹ Staub, "The Origins and Evolution of Hate, with Notes on Prevention", 55; Sternberg - Sternberg, *The Nature of Hate*, 28.

¹⁰² Rempel – Sutherland, "Hate: Theory and Implications for Intimate Relationships", 119.

¹⁰³ Navarro vd., "The Psychology of Hatred", 10.

¹⁰⁴ Kernberg, *Aggressivity, Narcissism, and Self-Destructiveness in the Psychotherapeutic Relationship: New Developments in the Psychopathology and Psychotherapy of Severe Personality Disorders*, 34.

¹⁰⁵ Staub, "The Origins and Evolution of Hate, with Notes on Prevention", 52-59.

¹⁰⁶ Aaron T. Beck, "Prisoners of Hate", *Behaviour Research and Therapy* 40/3 (Mart 2002), 214.

¹⁰⁷ Aaron T. Beck – James Pretzer, "A Cognitive Perspective on Hate and Violence", *The Psychology of Hate*, ed. Robert J. Sternberg (Washington, DC: American Psychological Association, 2005), 73-74.

¹⁰⁸ Navarro vd., "The Psychology of Hatred", 12.

¹⁰⁹ Beck – Pretzer, "A Cognitive Perspective on Hate and Violence", 73-74.

şekillenmesinde belirleyici bir role sahiptir. Zayıf ve sınırlı bir algılayış biçimi ile basit ve kısır düşünceler, alternatif açılımların üzerinin örtülmesini veya yok sayılmasını pekiştirir. Kıskançlık, yenilmişlik, güçsüzlük ve çaresizlik hissi gibi etkenlerden kaynaklı psiko-sosyal düzeyde yaşanan gerilim ve huzursuzluklar da nefretin gelişmesini kolaylaştırır. Çünkü benlik saygısına yönelik bir yoksullaşma, bireyin kontrol algısının zayıflamasına hizmet etmekte, bu da nefretin motivasyonel bileşenlerinin harekete geçebilmesini hızlandırabilmektedir. Grup odaklı nefret türlerinde ise grup üyeleri, grup liderinin etkisi altında kalarak, öz kontrolünü ve özgür iradesini devre dışı bırakmakta, böylece otonom birey olma özelliğini kaybetmektedirler.

4. Nefret ve Ruh Sağlığı

Nefret, iyi oluş halini büyük ölçüde zayıflatan ve yoksullaştıran köreltici bir duygudur. Nefret, acı bir duygudan ve suçlayıcı bir düşünceden oluştuğu için bireyin zihinsel-duygusal yaşamında inatçı bir yapı oluşturur¹¹⁰ ve bireyin hayatına devam etmesini engeller.¹¹¹ Çünkü nefret eden kişinin -nefretini çok yoğun yaşadığında- nefret nesnesine olan saplantısından kurtulması oldukça zordur.¹¹² Nefret, nefret edeni tüketir, onun insanîyetini azaltır ve yaşam amacını kaybetmesine yol açar.¹¹³ Diğer yandan nefreti besleyen yoğun duygular, kişiye harekete geçmesi gerektiğinin sinyalini verirler. Harekete hazır olma durumu adrenalini, kan basıncını, kalp atış hızını ve solunum hızını artıran otonom sinir sisteminin aktifleşmesi ile sonuçlanır. Bu sistem, tehlikeli durumlarda hayatta kalmak için gerekli olmakla birlikte düzenli olarak etkinleştirildiğinde ciddi sağlık sorunlarının habercisidir. Görülmektedir ki başkalarına zarar vermek isteyenler -istemeden de olsa- aslında kendilerine zarar verebilmektedir.¹¹⁴

Kişilerarası ilişkiler üzerinde oldukça olumsuz bir etkiye neden olan nefret, sosyal bağları zayıflatır ve bu bağları sonradan eskisi gibi inşa etmek kolay değildir. Nitekim Aumer vd.¹¹⁵, tarafından yapılan bir araştırmada, nefret duygusu ortadan kalktığında bile, katılımcıların daha önce nefret duydukları kimselerle olan ilişkilerini daha az doyurucu ve daha az samimi olarak değerlendirdikleri görülmüştür. Zira sevgi, kolaylıkla nefrete dönüşebilirken nefret, nadiren sevgiye dönüşür. Bunun esas nedeni, sevginin yakınlık kurmayı, nefretin diğer kişiden kaçınma isteğini içermesidir. Değer verilen birini daha yakından tanımanın ardından duyulan sevgi, olumsuz bir duyguya dönüşebilir; halbuki nefrette, diğer kişiyle herhangi bir ilişkiden kaçınma eğiliminin varlığı, o kişi hakkında yeni bir bilgi üretmek veya ona karşı var olan tutumu değiştirmek için çok az fırsat vermektedir. Dolayısıyla pozitif bir tutum değişikliğinin meydana gelme olasılığı daha düşük düzeyde olmaktadır.¹¹⁶

Nefret, doğru ve gerçekçi düşünmeyi zorlaştıran bir duygudur. Bu duygu, bilinçli bir deneyim haline geldiğinde, nefret eden kişiyi korkular kuşatır. Çünkü nefret eden kişi, nefret

¹¹⁰ Allport, *Önyargının Doğası*, 409.

¹¹¹ Shapiro, "We Hate What We Fear: Interpersonal Hate from a Clinical Perspective", 153.

¹¹² Landweer, "Aggressive Emotions: From Irritation to Hatred, Contempt and Indignation", 447.

¹¹³ Gaylin, *Hatred: The Psychological Decent Into Violence*, 234.

¹¹⁴ Rempel – Sutherland, "Hate: Theory and Implications for Intimate Relationships", 121.

¹¹⁵ Katherine Aumer vd., "Can't Let it Go: Hate in Interpersonal Relationships", *Journal of Relationships Research* 7/2 (Ocak 2016), 6.

¹¹⁶ Ben-Ze'ev, "Hating the One You Love", 281.

ettiği nesneye gerçekçi olmayan bir güç ve önem atfetme eğilimindedir. Çok güçlü ve her şeyi bilen nesneyi gücendirmenin felaket olacağına inanır. Diğer yandan kişi, nesne tarafından haksızlığa uğradığını düşünür, ödeşmek ve ondan intikamını almak ister. Ancak kendisini bir esaret içinde bulur. Zira nesneye yakın durduğu takdirde, kendi nefretini açığa vurabilir ve ona zarar verebilecek olan nesnenin öfkesini kışkırtabilir. Öte yandan nefret edilen nesneden kaçmaya çalışma, bireyin kendisinin ihtiyaç duyduğu libidinal kaynakları inkâr etmesi anlamına gelmektedir. Bu ikilem içinde nefret eden kişi, kendisini kapana kısılmış gibi hisseder ve bunun sonucunda şizofrenik gerileme, manik kaçış, intihar, cinayet, rastgele cinsel ilişki (promiscuity), sapıklık (perversion) ya da suç işleme gibi ciddi rahatsızlıklar ve eylemler ortaya çıkabilir.¹¹⁷ Çünkü nefret psikolojik bir durum, bir algı bozukluğu, yarı sanrısız bir düşünme biçimi olarak da görülmektedir. Bu nedenle nefretin durumunu anlamak için, ciddi bir akıl hastalığının belirtisi olan sanrının doğasını anlamak gerekir.¹¹⁸

Nefret, bireyin ruh sağlığını olumsuz etkileyen çok güçlü bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. İçsel uyumu ve dengeyi bozarak biyo-fiziksel ve psiko-sosyal bir dengesizliğe yol açmaktadır. Bireyin doğru düşünme, karar verme ve hareket etme kabiliyetini engellemekte ve zihni işlerliğini azaltmaktadır. Yanlış istikamette kullanılan bir çaba ve enerjinin ortaya çıkmasına imkân tanımaktadır. Bireyin iç huzurunu tahkim etmek yerine klinik tedaviyi gerektirecek ağır ruhsal hastalıklara bile yol açabilmektedir.

5. Nefret Duygusu ile Başa Çıkma Yolları

Nefret, çatışmalar, önyargı, korku gibi durumlar gündelik hayatımızı etkileyen olağan gerçeklerdir. Bu yüzden nefreti, insan psişesinin bir hastalığı, sapkın bir davranışı veya korkunç bir şekilde bozulması olarak ele almak yerine insan duygularının bir parçası olarak ele almak¹¹⁹, bununla birlikte bu duyguyu daha iyi anlamak için insan davranışının irrasyonel temelleri ve insan ruhunun karanlık tarafı hakkında sofistike bir anlayışa sahip olmak daha yararlı olacaktır.¹²⁰ Charny¹²¹ iyi bir ruh sağlığında olması gereken faktörlerden birinin kontrollü ve yapıcı bir şekilde kullanılan öfke duyma ve nefret etme kapasitesi olduğunu belirtir. Bu yüzden tehlikeli doğası açıkça görülmesine rağmen, nefret duygusunu tamamen yok etmeye yönelik bir çaba işlevsel değildir. Bu tür duyguları kontrol altına almaya çalışmak ve yoğunluğunu azaltmak için mücadele etmek daha rasyonel bir tutum olarak görülebilir.

Aşağıda nefret duygusuyla başa çıkabilmek için faydalı olabilecek bazı önerilere işaret edilmiştir.

i) Nefretle mücadele etmenin ilk adımı nesneyi daha iyi tanımaktır. Nesneyi tanımak, nesne hakkındaki önceki negatif genel değerlendirmenin, objektif ve yenilenmiş bir bakış açısıyla yeniden yapılmasını mümkün kılmaktadır. Bu yüzden diğer insanlara yönelik genel olumsuz değerlendirmelerden kaçınmaya ve onların doğasını daha yeterli düzeyde yansıtan özel değerlendirmelere özen gösterilmelidir.¹²² Bireyler sosyal ilişki ve sosyal yeteneklerini geliştirmeli, sağlıklı ilişki ve iletişime açık olmalıdır.

¹¹⁷ Pao, "The Role of Hatred in the Ego", 258-259.

¹¹⁸ Gaylin, *Hatred: The Psychological Decent Into Violence*, 29.

¹¹⁹ Nitza Yanay, "Hatred as Ambivalence", *Theory, Culture & Society* 19/3 (2002a), 71.

¹²⁰ Gaylin, *Hatred: The Psychological Decent Into Violence*, 28.

¹²¹ Charny, "Channeling Anger and Hate for Protecting Human Life", 123-125.

¹²² Ben-Zeev, "Anger and Hate", 108.

ii) Öz-farkındalık¹²³, önyargının azaltılması, affetme duygusu¹²⁴, sevgi ve şefkat duygusu¹²⁵, hoşgörü ve empati¹²⁶, bilişsel yeniden değerlendirme¹²⁷ gibi faktörler nefreti azaltmada güçlü ve etkili adımlardır. Nitekim Aumer-Ryan ve Hatfield¹²⁸ birlikte yürüttükleri çalışmada, katılımcıların nefret duygusuyla başa çıkabilmek için nefreti bastırma, hedefle empati kurma ve ona merhamet duyma, hedefle iletişim kurma veya onunla yüz yüze gelme, hedef hakkında pozitif düşünceye sahip olma gibi çeşitli yöntemler kullandıklarını tespit etmişlerdir.

iii) Nefretin yapısını ve gelişimini derinlemesine öğrenmek, nefretin nasıl ve ne şekillerde körüklendiğini yani nefretin ortaya çıkışını teşvik eden sosyal koşulları araştırmak ve hangi araçların kullanıldığını anlamak bu duyguyla başa çıkmanın önemli yollarındandır.¹²⁹ Bu yüzden nefreti tanımak ve nefretin farkında olmak önemli bir basamaktır. Bu kavrayış nefretin yıkıcı sonuçlarını ortaya çıkmadan görmeyi ve bu sayede önleyici tedbirler almayı kolaylaştırmaktadır.

iv) Hoşgörüsüzlüğün arkasında yatan duygusal çatışmalar ve zihinsel bakış açıları hakkında bilgi edinmek, psikolojik dürtülerimize karşı tetikte olmayı ve böylece nefretin üstesinden gelmeye katkı sağlayan bir diğer faktördür.¹³⁰

v) İslam düşüncesinde olumsuz duyguların tedavisinde bilişsel ve davranışsal yöntemler önerilir.¹³¹ Bu anlamda nefretin hem dünyada hem ahirette açacağı zararları bilme ve idrak etme ile “*amelî ilaç*” olarak da adlandırılan nefretin ürettiği yıkıcı eylemlerin aksine inşa edici pozitif davranışlar sergileme, nefretle başa çıkmada etkili yöntemler olarak ifade edilebilir.

Sonuç

Nefret, insan doğasında yer alan, hayatın dinamik akışı içinde şekillenen ve yenilenen savunmacı bir duygudur. Bir kişi veya gruba yönelik derin bir hoşnutsuzluğu ve kötücül bir bakış açısını ihtiva etmektedir. Belirli bir zaman dilimi ve ortamla sınırlı olmayan bu duygu, toplumların diğer toplumlarla olan sosyal ilişkilerini de etkilemekte ve yıkıcı mekanizmaların devam etmesine imkân sağlamaktadır. Öfke, hor görme, korku, tikslenme, düşmanlık gibi duygularla ilintili olan nefret, sınırlı düzeyde yapıcı etkiye sahip olsa da tabiatı itibarıyla bozucu ve yıkıcı bir temele sahiptir. Bu duygu, bireyin tutum ve davranışlarında olumsuz bir değişimi önelemede, yoğunluğuna bağlı olarak pasif saldırganlıktan aktif saldırganlığa kadar farklı derecelerde değişen bir yıkıcılığa yol açmaktadır. Çünkü nefret, diğeriyle ilişkide olma şeklini büyük oranda problemlili hale getirmektedir. Başkasının özgürlük ve güvenlik alanını kısıtlamaya ve daraltmaya, sosyal uyumu tehdit etmeye, keyfi birtakım davranışların

¹²³ Staub, “The Origins and Evolution of Hate, with Notes on Prevention”, 58.

¹²⁴ Sternberg - Sternberg, *The Nature of Hate*, 199-202.

¹²⁵ Glen O. Gabbard, “Hatred and Its Rewards: A Discussion”, *Psychoanalytic Inquiry* 20/3 (Haziran 2000), 419.

¹²⁶ Kaethe Weingarten, “On Hating to Hate”, *Family Process* 45/3 (Eylül 2016), 286.

¹²⁷ Rempel – Sutherland, “Hate: Theory and Implications for Intimate Relationships”, 124-125.

¹²⁸ Aumer-Ryan-Hatfield, “The Design of Everyday Hate: A Qualitative and Quantitative Analysis”, 160.

¹²⁹ Sternberg - Sternberg, *The Nature of Hate*, 208-209; Gaylin, *Hatred: The Psychological Decent Into Violence*, 246.

¹³⁰ Alpern-Rosen, *Overcoming Feelings of Hatred (Focus on Family Matters)*, 42.

¹³¹ Bk. Gazâlî, *Kimyâ-i Saâdet*, çev. A. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınları, 1990), 469-570, Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *er-Riâye: Nefs Muhasebesinin Temelleri*, çev. Şahin Filiz - Hülya Küçük (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 431-585.

sergilenmesini mümkün kılmaktadır. Nefret kaynaklı önyargılı, ayrıştırıcı ve genelleyci tutumlar, köklü ve bütüncül bir dünya görüşünden yoksunluk, birey ve toplumla insanî sınırlar çerçevesinde etkin ve organik bir ilişki kurmayı zorlaştırmaktadır. Ancak, her ne kadar nefret saikiyle, diğer bireye veya gruba zarar verilse bile, bu çatışmanın galibini net bir şekilde ortaya koymak mümkün değildir. Çünkü nefret hissiyle yapılan yıkıcı eylemler, aslında bireyin psiko-sosyal bütünlüğünü bozmakta ve dengesizlik haline yol açmaktadır. Diğer yandan nefret temelli bilişsel önyargılar, kişinin rasyonellikten sapmasına yol açarak gerçekçi değerlendirmelerden ve yorumlamalardan uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Dinî literatüre baktığımızda ise nefret, bireyin varoluşa anlam katma, hayatı anlamlandırma ve onu inşa etme fonksiyonelliğine sahip olan inancını -aklı ve hissi değerlendirmelere tâbi tutarak- seçme iradesini kısıtlamakta ve ona ket vurmakta, bununla birlikte manevi gelişim sürecini ve ahlaki formasyon kazanmasını engellemektedir.

Nefretle başa çıkmanın esas yolu, psiko-sosyal bir bütünlük ile dinî veya etik değerlere dayalı bir ahlaki alan inşa etmektir. Din, bireylerin ahlaklı ve erdemli bir hayat yaşaması için ölçü ve çeşitli kurallar belirleyerek bireyin hem kendisiyle hem de diğeriyle uyum ve ahenk içinde bir yaşantı sürmesine imkân sunar. Diğer yandan benlik algımızı zayıflatan saikleri iyileştirme sürecine girme, nefrete neden olan etkenleri bertaraf etmeyi mümkün hale getirir. Pozitif yönde düşünsel ve eylemsel hareketlilik bu duygunun süreç içerisinde zayıflamasına, sevgi ve adalet duygusunun baskın gelmesine ve yerleşmesine zemin hazırlar. Toplumda sevgi ve iletişim dilinin kanaat önderleri, sanatçılar, politikacılar ve her kesime mensup din adamları tarafından sıklıkla dile getirilmesi ve buna yönelik birleştirici projelerin yürütülmesi de nefreti dengeleyebilir. Kişi ve toplumu aşan aşkın idealler bunu mümkün kılmaktadır.

Son olarak bu çalışma teorik çerçevede ele alınmıştır. Konuyla ilgili daha sonraki çalışmalarda nitel araştırma yöntemlerinin mülakat ve odak grup görüşmesi gibi farklı tekniklerinden faydalanılabilir. Nefret duygusu başka çalışmalarda çocukluk yaşantıları, yaşam doyumu, anti sosyal davranış, kişilik bozuklukları gibi farklı konularla derinlemesine çalışılarak yeni ilişki ağları ortaya çıkarılabilir.

Kaynakça

- Akhtar, Salman. “Some Reflections on the Nature of Hatred and Its Emergence in the Treatment Process: Discussion of Kernberg’s Chapter ‘Hatred as a Core Affect of Aggression’”. *The Birth of Hatred: Developmental, Clinical, and Technicalaspects of Intense Aggression*. ed. Salman Akhtar vd. 83-103. New Jersey: Jason Aronson, 1995.
- Alpern, Michele -Rosen, Marvin. *Overcoming Feelings of Hatred (Focus on Family Matters)*. Chelsea House Pub, 2003.
- Allport, Gordon. *Önyargının Doğası*. çev. Nur Nirven. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Aumer, Katherine vd. “Through the Looking Glass, Darkly: Perceptions of Hate in Interpersonal Relationships”. *Journal of Relationships Research* 6 (Ocak 2015), 1-7.
- Aumer, Katherine vd. “Can’t Let it Go: Hate in Interpersonal Relationships”. *Journal of Relationships Research* 7/2 (Ocak 2016), 1-9. <https://doi.org/10.1017/jrr.2016.2>.
- Aumer-Ryan, Katherine - Hatfield, Elaine. “The Design of Everyday Hate: A Qualitative and Quantitative Analysis”. *Interpersona* 1/2 (Ekim 2007), 143–172.

- Averill, James R. *Anger and Aggression: An Essay on Emotion*. NY: Springer, 1982.
- Ballard, John A. – McDowell, Aliecia J. “Hate and Combat Behavior”. *Armed Forces & Society* 17/2 (1991), 229–241, <https://doi.org/10.1177/0095327X9101700204>.
- Baumeister, Roy F. *Evil: Inside Human Violence and Cruelty*. NY: Freeman, 1996.
- Beck, Aaron T. “Prisoners of Hate”. *Behaviour Research and Therapy* 40/3 (Mart 2002), 209–216. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(01\)00103-6](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(01)00103-6).
- Beck, Aaron T. – Pretzer, James. “A Cognitive Perspective on Hate and Violence”, *The Psychology of hate*. ed. Robert J. Sternberg. 67-85. Washington, DC: American Psychological Association, 2005.
- Ben-Ze’ev, Aaron. “Anger and Hate”. *Journal of Social Philosophy* 23/2 (Eylül 1992), 85–110.
- Ben-Ze’ev, Aaron. *The Subtlety of Emotions*. Cambridge, MA: MIT Press, 2001.
- Ben-Ze’ev, Aaron. “Hating the One You Love”. *Philosophia* 36/3 (Eylül 2008), 277– 283.
- Blum, Harold P., “Clinical and Developmental Dimensions of Hate”. *Journal of the American Psychoanalytic Association* 45/2 (1997), 359–375. <https://doi.org/10.1177/00030651970450020501>.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *İbn Kayyim Tefsiri: Bedâi’u’t-Tefsîr*. der. Yüsrî es-Seyyid Muhammed. çev. Mehmet Ali Kara vd. 4 Cilt. İstanbul: Polen Yayınları, 2011.
- Chabra, Smrithi vd. “The Emotional and Psychological Aspects of Hate and Enmity”. *Journal of Evolution of Medical and Dental Sciences* 3/49 (Ekim 2014), 11715-11725. <https://doi.org/10.14260/jemds/2014/3539>.
- Chapman, Hanah A. – Anderson, Adam K. “Understanding Disgust”. *Annals of the New York Academy of Sciences* 1251/1 (Ocak 2012), 62-76.
- Charny, Israel W. “Channeling Anger and Hate for Protecting Human Life”. *Perspectives on Hate: How it Originates, Develops, Manifests, and Spreads*. ed. Robert J. Sternberg. 109-135. Washington: American Psychological Association, 2020.
- Cioni, Patrick P. “Hate, Revenge and Forgiveness: A Healthy, Ego-Strengthening Alternative to the Experience of Offense”. *Psychology of Hate (Psychology of Emotions, Motivations and Actions)*. ed. Carol T. Lochardt. 59-81. NY: Nova Science Publishers, 2010.
- Çağrıçı, Mustafa. “Kin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/30-31. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- DiGiuseppe, Raymond – Tafrate, Raymond Chip. *Understanding Anger Disorders*. New York: Oxford University Press, 2007.
- Dovidio, John F. vd. “On the Nature of Prejudice: The Psychological Foundations of Hate”. *The Psychology of Hate*. ed. Robert J. Sternberg. 211-234. Washington, DC: American Psychological Association, 2005.
- Ebû Dâvud, Süleyman b Eş’as b İshak es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*. çev. İsmail Lütfî Çakan. 17 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987.
- Ekman, Paul. “How Emotions Might Work”. *The Nature of Emotion: Fundamental Questions*. ed. Andrew S. Fox vd. NY: Oxford University Press, 2. Basım, 2018.
- Fischer, Agneta vd. “Why We Hate”. *Emotion Review* 10/4 (Ekim 2018), 309-320. <https://doi.org/10.1177/1754073917751229>.

- Fromm, Erich. *Kendini Savunan İnsan (Ahlak Felsefesinin Psikolojisine İlişkin Bir Araştırma)*. çev. Necla Arat. İstanbul: Say Yayınları, 4. Basım, 1994.
- Frude, Neil. "Hatred Between Children". *How and Why Children Hate*. ed. Ved P. Varma. 72-93. London: Jessica Kingsley, 1993.
- Gabbard, Glen O. "Hatred and Its Rewards: A Discussion". *Psychoanalytic Inquiry* 20/3 (Haziran 2000), 409-420. <https://doi.org/10.1080/07351692009348897>.
- Gawda, Barbara. "Hate and Love Scripts-Common Elements". *Psychology of Hate (Psychology of Emotions, Motivations and Actions)*. ed. Carol T. Lochardt. 121-135. NY: Nova Science Publishers, 2010.
- Gaylin, Willard. *Hatred: The Psychological Decent Into Violence*. New York: Public Affairs, 2003.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Kimyâ-i Saâdet*. çev. A. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınları, 1990.
- Goleman, Daniel. *Duygusal Zekâ*. çev. Banu S. Yüksel. İstanbul: Varlık Yayınları, 57. Basım, 2022.
- Hacker, P.M.S. *The Passions: A Study of Human Nature*. Oxford: Wiley Blackwell, 2018.
- Hall, G. Stanley. "A Study of Anger". *The American Journal of Psychology* 10/3 (Temmuz 1899), 515-591. <https://doi.org/10.2307/1412662>.
- Hampton, Jean. "Forgiveness, Resentment and Hatred". *Forgiveness and Mercy*. ed. Jeffrie G. Murphy- Jean Hampton. 35-87. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Hansen, Nina. "Anger". *Encyclopedia of Social Psychology*. 2 Cilt. ed. Roy F. Baumeister – Kathleen Vohs. 37-39. London: Sage Publications, 2007.
- Harrington, Evan R. "The Social Psychology of Hatred". *Journal of Hate Studies* 3/1 (Ocak 2004), 49–82. <https://doi.org/10.33972/jhs.20>.
- Heinämaa, Sara. "Disgust", *The Routledge Handbook of Phenomenology of Emotions*. ed. Thomas Szanto - Hilge Landweer. 380-391. NY: Routledge, 2020.
- İbn Kesîr, Ebu'l Fida İsmail b. Ömer. *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*. çev. Bekir Karlığâ-Bedrettin Çetiner. 16 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. trc. Abdulkaki Güneş – Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Izard, Carroll E. *Human Emotions*. NY: Plenum Press, 1977.
- Kernberg, Otto. *Aggressivity, Narcissism, and Self-Destructiveness in the Psychotherapeutic Relationship: New Developments in the Psychopathology and Psychotherapy of Severe Personality Disorders*. New Heaven and London: Yale University Press, 2004.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 13. Basım, 2012.
- Kolnai, Aurel. "The Standard Modes of Aversion: Fear, Disgust and Hatred". *Mind* 107/427 (Temmuz 1998), 581–595.
- Landweer, Hilge. "Aggressive Emotions: From Irritation to Hatred, Contempt and Indignation". *The Routledge Handbook of Phenomenology of Emotions*. ed. Thomas Szanto - Hilge Landweer. 441-454. NY: Routledge, 2020.
- Lazar, Rina. "Knowing Hatred". *The International Journal of Psychoanalysis* 84/2 (2003), 405-425.

- McGinn, Colin. *The Meaning of Disgust*. NY: Oxford University, 2011.
- Miller, William I. *The Anatomy of Disgust*. Cambridge. MA: Harvard University Press, 1997.
- Miller, William I. "Hatred." *The Oxford Companion to Emotion and the Affective Sciences*. ed. David Sander – Klaus R. Scherer. 203-204. NY: Oxford Univ. Press, 2009.
- Muhâsibî, Hâris b. Esed. *er-Riâye: Nefs Muhasebesinin Temelleri*. çev. Şahin Filiz - Hülya Küçük. İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. çev. Mehmed Sofuoğlu. 8 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınları, 1988.
- Navarro, Rose I. vd. "The Psychology of Hatred". *The Open Criminology Journal* 6/1 (Nisan 2013), 10-17. <https://doi.org/10.2174/1874917801306010010>.
- Pao, Ping-Nie. "The Role of Hatred in the Ego". *The Psychoanalytic Quarterly* 34/2 (1965), 257-264. <https://doi.org/10.1080/21674086.1965.11926348>.
- Pascual-Leone, Antonio vd. "Problem Anger in Psychotherapy: An Emotion-Focused Perspective on Hate, Rage, and Rejecting Anger". *Journal of Contemporary Psychotherapy: On the Cutting Edge of Modern Developments in Psychotherapy* 43/2 (Haziran 2013), 83-92. <https://doi.org/10.1007/s10879-012-9214-8>.
- Power, Mick - Dalgleish, Tim. *Cognition and Emotion: From Order to Disorder*. Hove, U.K.: Taylor Francis, 2. Basım, 2008.
- Râzî, Fahreddin. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*. çev. Suat Yıldırım vd. 23 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988-2002.
- Rempel, John K. - Burris, Christopher T. "Let me Count the Ways: An Integrative Theory of Love and Hate". *Personal Relationships* 12/2 (Haziran 2005), 297-313. <https://doi.org/10.1111/j.1350-4126.2005.00116.x>.
- Rempel, John K. – Sutherland, Siobhan. "Hate: Theory and Implications for Intimate Relationships". *The psychology of Love and Hate in Intimate Relationships*. ed. Katherine Aumer. 105-129. Switzerland: Springer International Publishing AG, 2016.
- Rothenberg, Albert. "On Anger". *The American Journal of Psychiatry* 128/4 (Kasım 1971), 454-460. <https://doi.org/10.1176/ajp.128.4.454>.
- Rozin, Paul vd. "The CAD Triad Hypothesis: A Mapping Between Three Moral Emotions (Contempt, Anger, Disgust) and Three Moral Codes (Community, Autonomy, Divinity)". *Journal of Personality and Social Psychology* 76/4 (Nisan 1999), 574-586. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.76.4.574>.
- Rozin, Paul vd. "Disgust: The Body and Soul Emotion". *Handbook of Cognition and Emotion*. ed. Tim Dalgleish - Mick Power. 429-445. UK, John Wiley & Sons: 1999.
- Schmid, Hans-Bernhard. "Hate of Evil". *The Routledge Handbook of Phenomenology of Emotions*. ed. Thomas Szanto - Hilge Landweer. 564-574. NY: Routledge, 2020.
- Shapiro, Jerrold L. "We Hate What We Fear: Interpersonal Hate from a Clinical Perspective". *The Psychology of Love and Hate in Intimate Relationships*. ed. Katherine Aumer. 153-177. Switzerland: Springer International Publishing AG, 2016.
- Solomon, Robert C. *True to Our Feelings: What Our Emotions Are Really Telling Us*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

- Staub, Ervin. “The Origins and Evolution of Hate, with Notes on Prevention”. *The Psychology of Hate*. ed. Robert J. Sternberg. 51-66. Washington, DC: American Psychological Association, 2005.
- Sternberg, Robert. “A Duplex Theory of Hate: Development and Application to Terrorism, Massacres, and Genocide”. *Review of General Psychology* 7/3 (Eylül 2003), 299-328. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.7.3.299>.
- Sternberg, Robert J. -Sternberg, Karin. *The Nature of Hate*. New York: Cambridge University Press, 2008.
- Suttie, Ian D. *The Origins of Love and Hate*. NY: Routledge, 2014.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir. *el-Câmiu's-Sağîr: Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*. haz. İsmail Mutlu vd. 3 Cilt. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 4. Basım, 2008.
- Szanto, Thomas. “In Hate We Trust: The Collectivization and Habitualization of Hatred”. *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 19/3 (Temmuz 2020), 453-480. <https://doi.org/10.1007/s11097-018-9604-9>.
- Tarhan, Nevzat. *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*. İstanbul: Timaş Yayınları, 19. Basım, 2016.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *Sünen-i Tirmizî*. çev. Abdullah Parlıyan. 3 Cilt. Konya: Konya Kitapçılık, 2004.
- van Doorn, Janne. “Anger, Feelings of Revenge, and Hate”. *Emotion Review* 10/4 (Ağustos 2018), 321-322. <https://doi.org/10.1177/1754073918783260>.
- Weingarten, Kaethe. “On Hating to Hate”. *Family Process* 45/3 (Eylül 2016), 277-288.
- Yanay, Niza. “Hatred as Ambivalence”. *Theory, Culture & Society* 19/3 (2002a), 71-88.
- Yazır, E. M. Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. yay. haz. Ahmet Altıntepe – Kul Sadi Yüksel. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayınları, 1999.